

Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri

Differing Faces of Discourse on Social Control in Modernity

Rahşan BALAMİR BEKTAŞ*, Ayça GELGEÇ BAKACAK**

Öz

Çağdaş dünyanın en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkan güvenlik ve düzen olguları, toplumsal düzeni ve güvenliği sağlamada önemli bir kavram olan sosyal kontrolün yeniden değerlendirilmesini ve sosyal kontrol aygıtlarının yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Modernitenin temel ilkeleri olan düzen ve ilerleme anlayışının sorgulanmaya başladığı postmodern/geç modern dönemde, etiketleme, kapatma ve dâhil ederek dönüştürme olarak tanımlanabilecek modern sosyal kontrol mekanizmalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği doğmuştur. Modernitenin homojen toplum yaratma amacı doğrultusunda uygulamış olduğu sosyal kontrol, devletin kurumları ve kitle iletişim araçları yoluyla işletilmektedir. Bu anlamda toplumda istenilmeyen ya da uygun olmayan davranışları sergileyen bireyler – suçlular, akıl hastaları, uyuşturucu bağımlıları, eşcinseller- bir yandan tüm kanallar aracılığıyla modernitenin değerlerini içselleştirmeye zorlanırken bir yandan da devlet kurumları içerisine dâhil edilerek kimlik dönüşümüne tabi tutulmuşlardır. Hastaneler, hapishaneler, okullar modern devletin ideolojisi doğrultusunda bireyleri dönüştüren mekanizmalar olarak tasarlanmıştır. Ancak 1960’lardan sonra etkili olan sosyal kontrol mekanizması etiketleme ya da ötekileştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, kontrolü toplumun en küçük birimlerine yayarak ötekileştirmeyi desteklemiş ve kendisi gibi olmayı dışlama stratejisine başvurmuştur. Bu dönem aynı zamanda modernitenin temel ilkelerinin sorgulanmaya başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodernite / geç-modernite olarak tanımlanan bu dönemde, devletin sosyal kontrol üzerindeki merkezi önemini yitirmesi, kontrolün özel kurumlara devredilmesi ve postmodernitenin temel dayanağı olan sınırsız düzen modeli sosyal kontrolün niteliğini farklılaştırmıştır. Sosyal kontrol ideolojisinin değişmesinde devlet yapısında meydana gelen nicel ve nitel değişimlerin yanı sıra kapitalizmin doğasındaki değişimler ve sonrasında refah devletinin mali kriz içine girmesi de etkili olmuştur. Toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısında meydana gelen bu değişimler yeni yasal düzenle-

* Öğr. Gör. Dr., Ufuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, rbalamir@yahoo.com

** Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, abacak@hacettepe.edu.tr

melerin yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Liberal ve neo-liberal tezlerin güç kazanmasıyla devlet artık sosyal kontrol devleti olmaktan uzaklaşmış ve bu anlamda da ideolojik niteliği farklılaşmıştır. Sosyal kontrol liberal ideolojinin kullandığı bir kavram niteliğine bürünmüştür. Bu anlamda, günümüzde sosyal kontrol toplumun her alanına yayılmış informal bir biçime dönüşmüştür. Sivil toplum kurallarının hâkim olduğu bu yeni sosyal kontrolün stratejilerinin yani informal kontrol uygulamalarının da olumsuz sonuçlara sahip olduğu söylenebilir. Toplumda mevcut farklı birey ya da gruplarca uygulanan informal kontrolün aynı durumlarda farklı yaptırımların uygulanması sonucunu doğuracağından yerine geçtiği sistemin baskıcı niteliğini taşıdığı görülmektedir. Çünkü temel amaç her zaman düzen olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla söz konusu sosyal kontrol olduğunda modernitenin temel ilkelerinin hala var olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma, yaşanan değişim ve dönüşümler temelinde farklılaşan sosyal kontrol mekanizmalarını tanımlayarak modernitenin özünü oluşturan unsurların meydana gelen değişimlere rağmen varlığını devam ettirdiğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar sözcükler: sosyal kontrol, modernite, sapma, sosyal düzen

Abstract

In today's world, security and order are major issues which should be analyzed through a reassessment of social control, which is a key element in providing social order and security, and also a rearrangement of social control agents. In this context, as order and development, the basic principles of modernity, began to be questioned in the postmodern period, social control mechanisms such as labeling, incarceration and transformation by inclusion had to be revised, also. Social control, imposed by modernity with the aim of creating a homogenous society, is operated through state institutions and mass media. Therefore people who behave in undesirable ways or the so called unwanted people, namely the criminals, mentally ill, drug addicts, homosexuals, are forced to internalize the values of modernity by all means, and exposed to identity transformation by state institutions. Hospitals, prisons and schools are designed to serve as identity transforming mechanisms in line with the ideology of the state. However, the process of labeling emerged as the most influential social control mechanism by the end of 1960s. State supported the process of labeling and expanded its control to the smallest units of the society through a strategy of marginalizing the ones who are not in accordance with its norms. This period also corresponds to the questioning of the basic principles of modernity. In this period which is defined as postmodernity / late-modernity, the decline in the role of the state in social control, transference of control to private institutions and the model of unlimited order as the basic characteristic of postmodernity altered the characteristics of social control. With the rise of liberal and neo-liberal policies, state ideology has changed also and social control has become no longer an ideological target of the state. Instead, social control has become a concept used by liberal ideology. In this manner, today informal social control processes are widely seen in all aspects of social life. This new social control strategy or in other words, informal control implementation dominated by civil society, also has negative consequences. As the major aim is always to maintain "order" in society, the informal control practiced by different individuals and groups in the society will most likely have the repressive quality of the system it replaced, since it may lead to different sanctions for the same situations. For this reason, as far as the process of social control is concerned, it is possible to say that the basic principles of modernity still exist. By defining different social control mechanisms on the basis of change and transformation, this study aims to put forward the fact that the elements, which compose the core of modernity, still maintain their existence.

Keywords: social control, modernity, deviance, social order

Giriş

Gündelik hayatta bireylerin içinde yer aldıkları sosyal ilişkiler ağında bireylerarası ilişkilerin işbirliği ve uyum içerisinde sürdürülmesi, toplumun mevcut değer ve normlarının gerektirdiği biçimde davranmaya dayanmaktadır. Ancak bu genel kabul karşıt durumların varlığını da bünyesinde barındırmaktadır. Yani her toplumda insanların nasıl davranmaları gerektiğini biçimlendiren davranış standartlarına uymamak, başka bir deyişle mevcut değer ve normlardan farklı davranışlarla karşılaşmak mümkündür. Mevcut karşıtlıklar, değer ve normlara uymamak, sosyoloji literatüründe “sapma” kavramıyla açıklanmaktadır. Zaman içerisinde sosyolojinin bir alt disiplini olarak gelişen sapma sosyolojisi “Kuralların kimler tarafından, niçin ihlal edildiği?”, “Kuralların ihlali karşısında neler yapılabileceği?”, “Kuralların ihlalinin toplumsal yapıda hangi sonuçları doğurabileceği?” gibi sorulara yanıt aramıştır. Bu ve benzer sorulara verilebilecek yanıtlar sapmanın, sosyal düzen ve sosyal kontrol bağlamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü insanların sosyal yapıya uyumunu anlamaya yönelik sapma çalışmaları aynı zamanda sosyal düzenin nasıl sağlanacağı anlayışıyla beraber ilerlemektedir.

18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin, insan mutluluğuna, ahlaksal ilerlemeye ve bireye verdiği önem çerçevesinde, 19. yüzyılda bir bilim olarak gelişen sosyoloji, “sapma”yı mevcut toplumsal düzenin sürdürülmesinin önünde bir engel ve sosyal kontrole bir tepki olarak tanımlamış ve sapmanın kontrolünde bilimsel metodların kullanımını ön plana çıkartmıştır.

Moderniteye damgasını vuran düşünce ilerleme, rasyonelleşme ve evrenselcilik ilkelerinden hareketle düzen kurma olduğundan, sosyal kontrol konusu da sosyal bilimlerin merkezi önemdeki bir konusu olmaktadır. Ayrıca insanları denetim altına alma çabalarının bir göstergesi olarak sosyal kontrol olgusu, sapma, otorite, yasa, güç, çatışma, normatif yapı, toplumsal değerler ve ideoloji konularıyla yakından ilişkili olduğundan geniş bir çalışma alanına sahiptir ve özellikle değişen dünya düzeni, küreselleşme ile birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha da popülerlik kazanmıştır (Edwards, 1998; Sumner, 1997a; Cohen, 1996).

Sosyal Kontrol Kavramı ve Boyutları

Sosyal kontrol, potansiyel tehdit veya problem oluşturanların davranışlarını teşvik etmemek, kısıtlamak ya da değiştirmek için çeşitli mekanizmaların ve tekniklerin kullanılmasını içerir (Edwards, 1998, s. 4). Bu bağlamda sapmaya karşı gösterilen sosyal tepkiler olarak tanımlanabilecek olan sosyal kontrol uygulamaları, bir davranışın “sapmış” olarak belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Cohen (1996, s. 39-40) sosyal kontrolü; “sapmış davranışları engellemeye yönelik olarak geliştirilmiş tüm tutum ve davranışları içeren girişimler” olarak tanımlamaktadır. Toplum düzeninin korunmasında önemli bir amaç olan sosyal kontrol, sosyolojide farklı paradigmatik yaklaşımlar tarafından, farklı önermeler ışığında çalışılmıştır. Bu süreçte sosyal kontrol uygulamalarının zaman içerisinde farklılıklar gösterdiğini ve kullanılan mekanizmaların farklılaştığını söylemek mümkündür.

Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı ilk dönemlerde, Durkheim, Marx ve Weber gibi sosyologlar çalışmalarının temeline toplumu yerleştirmişler ve toplumsal düzenin yeniden sağlanması amacıyla oluşturulacak denetim mekanizmalarının da bu boyutta ele alınması gerektiğine vurguda bulunmuşlardır. Bu çerçevede sosyal kontrol konusu da daha toplumsal bir düzlemde kurumsal yapılar açısından ele alınmıştır. Toplumsal denetimde devletin ve kurumlarının belirleyiciliğine ağırlık verilmiştir. Ancak, 20. yüzyılın başlarında, toplum içinde yaşayan bireyin etkileşimlerinin toplumsal süreçlerin ortaya çıkmasındaki önemine çekilen dikkat, genel sosyolojik bakışın daha mikro boyutta ele alındığını göstermektedir. Bu gelişme toplumsal hayatın her alanında bireye ve bireyin içinde bulunduğu etkileşim süreçlerine dikkat çekmiştir. Sosyal kontrol teorisyenlerinin analiz birimi de kurumsal yapılardan etkileşimsel süreçlere dönüşmüştür. Bu bakış açısıyla konuya yaklaşan sosyal kontrol teorileri, Chicago Okulu ve sembolik etkileşimcilik daha sonrasında da etiketlemeci yaklaşım olarak sayılabilir. Bu yaklaşımlarda mikro bir araya gelişlerdeki davranışsal boyutun önem kazanması dikkat çekicidir. 1970'li yıllardan sonra ise sadece makro ve sadece mikro bakış açısıyla sosyal olguların ele alınmayacağı anlayışının yaygınlık kazanmasıyla makro-mikro etkileşimine yapılan vurgu artmıştır. Bu çerçevede de sosyal kontrol anlayışı her iki bakış açısını da içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Anlaşılabileceği gibi, sosyal kontrolle ilişkili konuları kapsayan çok sayıda çalışma mevcuttur. Sosyal kontrol çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuş olan Stanley Cohen (1994, s. 64), literatürdeki tüm eğilimleri ve farklı bakış açılarını sınıflandırmıştır. Sosyal kontrolle ilişkili politik, antropolojik, suç ve sapma olmak üzere üç farklı düşünce geleneği olduğunu belirten Cohen'e göre her bir alan kendi literatürüne ve yöntemine sahiptir.

Bunlardan ilki; politik boyuttur. Burada sosyal kontrol; düzen, otorite ve yasallaştırmayla ilişkilidir. Sosyal düzenin sağlanması, ancak yasalar oluşturmakla ve otoriteyi en iyi şekilde kullanmakla açıklanır (Cohen, 1994, s. 64). Bireylerin toplumun genel düzenini bozmaya yönelik her türlü davranışları, devlet tarafından oluşturulan kurallar ve kanunlarla denetim altına alınır. Düzeni bozmaya yönelik davranışlar cezalandırılarak bu davranışların tekrarlanmasının önüne geçileceği fikrinden hareket edilir.

İkinci boyut olarak ele alınan antropolojik boyutta sosyal kontrol, sosyalizasyon, uyum, normların içselleştirilmesi ve değerler hakkında bir uzlaşımı içerir. Bu yaklaşım, genellikle sosyoloji geleneği içerisindeki Chicago Okulu'nun ve fonksiyonalist bakış açısının ele aldığı bir yaklaşımdır. Chicago Okulu teorisyenleri hızlı değişimin etkileri, artan hareketlilik, kitle iletişimindeki yeni teknikler, yerleşim alanlarının bölünmesi, kent ve kırsal kesim değerleri arasındaki farklılıklar, kuşak çatışması, işçi göçlerinin etkileri gibi konularla ilgilenmişler ve uyum problemlerine değinmişlerdir. Çalışmalarında, ilerleme fikrine önem veren bu sosyologlar, toplumsal ilerlemenin ancak toplumdaki uyumun, dolayısıyla da düzenin sağlanmasıyla ilişkili olduğunu belirtmişler ve sosyal kontrol kavramını da uyum ve değer bütünleşmesi bağlamında ele almışlardır.

Okulun en önemli teorisyenlerinden biri olarak değerlendirilen Robert Ezra Park'a göre (Aktaran: Sumner, 1997a, s. 14) en önemli sorun sosyal ve politik alanda yerini alan kitlelerin nasıl kontrol edileceğidir. Modernite'de, kırsal alanda yaşayan kitleleri baskı

altında tutan kilise ve dini söylem etkisini yitirmiştir. Bu nedenle sorun, kitlelerin nasıl yönetileceği ve kitleler arasındaki toplumsal bütünleşmenin nasıl sağlanacağıdır. Bu sorundan hareketle Park, 20. yüzyılın yeni şehir toplumlarında sosyal kontrol aracı olarak kitle iletişim araçlarının önemi üzerinde durur. Çok kültürlü toplumlarda, toplumun geneli tarafından benimsenen değerlerin içselleştirilmesinde, genel kabul gören tavır ve davranışlar ile normların topluma yeni katılan yabancılar tarafından benimsenmesinde kitle iletişim araçları önemli bir rol oynamaktadır.

Bireylerin toplum içerisinde ortaklaşa oluşturdukları süreçlerin incelenmesi gerektiğine vurguda bulunulan antropolojik boyutta sosyal psikolojik süreçlerin önemi de ön plana çıkarılmaktadır.

Üçüncü boyut sapma ve suç boyutudur. Suç ve sapma alanında yapılan birçok çalışma daha çok sapma ve suçun doğası, suç ve sapma davranışına verilen tepkiler, devletin iktidarı kullanma biçimi, uygulanan cezai yaptırımlar ve bu konuda geliştirilen politika ve stratejileri araştırmaktadır. Bu alanda özellikle hapsedme pratiği ve hapishanenin tarihine ilişkin çalışmalar yapan, cezalandırma pratikleri üzerine yoğunlaşan bir sosyal kontrol literatürü söz konusudur. 18. yüzyıl sonundan itibaren hapishane, toplumdaki yasa ihlallerini cezalandırmanın en etkili aracı olmuştur. Cezalandırma aracı olarak hapishanenin tercih edilmesi, hapishaneye ilişkin yeni tartışmaların yapılmasında etkili olmuştur. Hapishanelerin ıslah hedefine ulaşip ulaşmadığı ekseninde birçok görüş ileri sürülmüş ve yapılan tartışmalar ceza sisteminin suçlu yarattığı gerekçesiyle ortadan kaldırılması ekseninde toplanmıştır (Foucault, 2003, s. 258). Bu çerçevede yeni cezalandırma politikaları geliştirilmeye çalışılmış ve suçu önlemeye yönelik pek çok kapsamlı çalışma yapılarak literatür zenginleştirilmiştir.

Sosyal kontrolün içeriğine ve uygulanmasına ilişkin bu tanımların gelişiminin modern devletin doğuşuna ilişkin üç önemli değişimle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Bunların ilki; ortaya çıkan devletin hukuk ve suç adaleti yoluyla sosyal kontrolü uygulayan ve düzeni sağlayan tek güç haline gelmesi, ikincisi; uzmanlık ve güç/bilgi uygulamasını içeren profesyonellik kategorilerinin temel sistemlerinin gelişimi ve üçüncüsü de sapsımların özel kurumlar içerisinde dahil edilerek ayrıştırılmasıdır (Keskin, 1999, s.16-17).

Scheerer ve Hess (1997, s. 103-104) sosyal kontrol kavramının, sosyal düzenin sağlanması ve buna bağlı olarak ilerlemenin sağlanması amacıyla, tüm istenilmeyen davranışların önlenmesi için geliştirilen sosyal (ve teknik) düzenlemeler, mekanizmalar, inanç sistemleri, olumlu ve olumsuz yaptırımlar olarak tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. İstenilmeyen davranışların ortaya çıkışı, bu davranışların tekrarlanmasını önleme çabalarını da beraberinde getirir. Sosyal kontrol kavramı da bu çabalara ilişkindir. Kuşkusuz, “istenilmeyen davranış”ın tanımı bireylere, normlara ve davranışın ortaya konulma biçimine göre değişmektedir. Bu denli geniş bir içerik taşıyan kavram, çok geniş bir çerçeve içerisinde sosyal düzeni yaratma ve sürdürmeyi ya da korumayı sağlayacak herşeyi içermektedir. Bu anlamda yeni bir düzen anlayışıyla ortaya çıkan modernite de farklı sosyal kontrol uygulamalarına sahne olmuştur.

Bir Modernite Projesi Olarak Sosyal Kontrol ve Yapısı

Modernite terimi¹ 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir (Giddens, 1998, s.11). Bu terim genellikle düşünsel, toplumsal ve politik alanda meydana gelen dönüşümleri açıklamak için kullanılır. Bu bağlamda modernite, bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel alanda gerçekleşen devrimlerle açıklanabilir. Bilimsel alanda Tanrı hâkimiyetindeki doğa anlayışı yerini kendi kendini düzenleyen bir doğa anlayışına bırakmış ve yapılan çalışmalar bu kabul temelinde şekil değiştirmiştir. Siyasal alanda yaşanan devrim modern demokrasinin ortaya çıkışı ile açıklanabilir. İktidarın kaynağı Tanrı’dan değil halktan gelmektedir. Kaynağını halktan alan bu iktidarın amacı, demokrasisini akıl-la temellendirmektir (Jeanniere, 2000, s. 97-102).

Modernliğin doğuşuna işaret eden 1789 Fransız Devrimi, bir yandan yeni bilincin temel dışavurumlarından biri diğer yandan da bu bilincin temel araçlarından biridir. Devrim, modernitenin aklın rehberliğinde özgürlüğe ulaşmak amacı taşıdığını göstermiştir. Moderniteye niteliğini ve içeriğini kazandıran Fransız Devrimi iken maddi düzlemdeki temeli Sanayi Devrimiyle atılmıştır. Modernite, düşüncelere dair bir olay, bir ideoloji ve kültürel bir üslup olduğu kadar aynı zamanda da sanayi dünyasını yansıtmaktadır.

Modernitenin başlangıcı olarak değerlendirilen Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra eski sistemin çöküşünün yarattığı düzen sorunu tartışmalarından hareketle ön plana çıkan bir tasarım ve eylem meselesi olarak *düzen* kavramı, *sosyal kontrol* kavramıyla da birebir ilişkilidir. Şöyle ki; modernitenin en önemli söylemlerinden biri olan ilerleme fikri toplumsal düzenin sağlanmasıyla gerçekleşebilir. Bu dönemde yaşanan hızlı nüfus artışı, sanayileşme, kapitalist pazar ekonomisinin gelişmesi ve en önemlisi de devletin ortaya çıkması beraberinde pek çok yeniliği ve yapılması zorunlu eylemleri getirmiştir. Devlet anlayışının 15. ve 16. yüzyıllarda gelişmeye başlamış olmasının yanı sıra 17. yüzyıl devlet anlayışının en önemli özelliği toplumsal sistemi, önceden tasarlanmış bir düzen modeline göre biçimlendirip yönetmek için, gerekli kaynaklara ve idareye sahip bir güç olarak kendini göstermesidir (Bauman, 1996, s. 8; Akal, 2000, s. 17). Toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devletin zorunluluğu ve sınırsız toplumsal pratiklerin varlığı karşısında sınır koyucu olarak devletin varlığı modernitenin temel özelliğidir (Wagner, 1996, s. 26). Bu düzen, dünyanın, insan habitatının, insan benliğinin ve bu üçü arasındaki bağlantının düzenidir. Bauman (2000, s. 14-22)’a göre “modernite’nin gururu” olan “*aşırı düzen*” özgürlüğü kısıtlayıcı bir içerik taşır ve birbirine karşıt iki farklı söylemi - *özgürlük* ve *disiplin altına alma*- aynı anda içerir. Özgürleşme söylemi, bilimsel çalışmalarda özerklik arayışından, siyasal devrimdeki kendi

---

¹ Modernite kavramının yerine çoğu kez modernizm kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ancak modernite ve modernizm birbirlerinden farklı anlamlara sahiptir. Modernizm, 19. yüzyılda Batı’da başlayan bir kültürel hareketi açıklamak için kullanılmaktadır. Moderniteyi hem yadsıyan hem de olumlayan bir hareket olarak düşünülen modernizm edebiyat ve sanat alanında fantezinin ve imgelemin ön plana çıkartulmasını içerir. (Daha geniş bilgi için bakınız Kumar, 1999, s. 110-119) Modernlik ise Batı Avrupa’da, 17. yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve Aydınlanma’nın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak ve daha sonra da kapitalist toplumun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkan tarihsel bir dönemdir (Bauman, 2003, s. 9).

kaderini belirleme isteğine ve iktisadi alanda devlet denetiminden ve düzenlemelerinden bağımsızlaşmaya kadar uzanırken; disiplin altına alma söylemi devletin merkeziliğinde kendini gösterir. Hemen hemen her ülkede sosyal kontrol, güç kullanımı ve kamusal uygulamalar yoluyla gerçekleştirilmektedir. Sosyal kontrol uygulamaları cezalandırma söz konusu olduğunda bazen baskı ve zor içeren bir boyuta sahipken bazı durumlarda bu tür baskı ve zor içeren uygulamaları gizlemede kullanılmaktadır (Scheerer ve Hess, 1997, s. 98). Hangi uygulamanın tercih edileceğini belirleyen unsur devletin toplumsal düzenlemelere ilişkin ideolojik bakış açısıdır.

Modernite’de uygulanan sosyal kontrol, yani toplum düzeninin korunması kaygısı, yabancılara ve toplumun kiri olarak tanımlanabilecek her şeye karşı oluşu getirmektedir. Çünkü, düzeni bozan herşey toplumun kiri, düzene karşı gelen ve tehdit olarak görülen herkes de “yabancı” olarak görülmektedir. Egemen anlayış, her alanda gerçekleşen dönüşümlerle birlikte artan hareketliliği biraz olsun engelleyebilmek ve tüm tehditlere karşı güvende olan bir düzenin kurulmasını sağlamak eğilimidir (Bauman, 1996). Bu anlayışta kendisini düzenli yaşamın kaynağı, koruyucusu ve tek garantörü olarak gören, modern devlettir. Modern devlet, toplumun içerisinde yabancı ve toplumun kiri olarak tanımlanan herşeyi ve herkesi yasaların uygulanmasını, kitle iletişim araçları aracılığıyla normların içselleştirilmesini ve herkesin toplumsal kurumlar içerisindeki yerini almasını sağlayarak istediği standartlara sahip bireyler haline dönüştürür.

Modernite ile birlikte devlet, toplumsal pratikleri kısıtlama ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla bireyleri disiplin altına alma araçlarını kullanacak tek güç olarak kabul edilmiştir (Dumont, 2000, s. 151; Özlem, 2001, s. 11). Adaleti uygulama ve uygulanmasını kolaylaştırma görevi verilen devletin bu yetkiyi nasıl kullanacağı kuramcılar tarafından açık olarak tanımlanmıştır (Özcan, 2001, s. 144). Weber’e göre (1995), kapitalist toplumlardaki toplumun tüm üyelerini disipline etmek ve bunu herkesi kapsayan bir “sosyal kontrol”e dönüştürmek ancak rasyonel egemenlik tipindeki sosyal formasyonlara geçişle birlikte mümkün olmuştur. Burada şiddet ve zor uygulama tekeli olarak öncelikle devletin ortaya çıkması, burjuvazinin varlığı, akademilerdeki eğitilmiş hukukçu zümrenin varlığı ve özellikle yeni bir dinin önünün açılması gibi etmenlerin bir araya gelmesi de sosyal disiplinin kurulmasında etkili olmuştur (Bröckling, 2001, s. 28-29). Marks’a göre de sosyal kontrolün gerçekleşmesi devletin baskı aygıtları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Devletin sosyal kontrol uygulama yetkisine sahip olduğunu vurgulayan Althusser (1994)’e göre, devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları devletin zor kullanma yetkisini elinde bulundurduğunu göstermektedir. Sosyal kontrolün uygulanmasında devletin baskı aygıtları olarak tanımladığı hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb. kurumların yanında devletin ideolojik aygıtları; Dini DİA, Öğretimsel DİA, Aile DİA’sı, Hukuki DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA’sı, ve Kültürel DİA da hem devletin ideolojisini kullanarak hem de baskı uygulayarak sosyal kontrolün sağlanmasına hizmet ederler.

Devletin görevi; sanayileşmeyle birlikte kır-kent arasındaki sınırların kalkması sonucu ortaya çıkan işsizlik olgusunun aktörleri olan “tehlikeli sınıfları” tanımlamaktır. Bunu yaparken de izlemesi gereken yol, bu sınıf üyelerinin geleneksel yaşamın tanımladığı biçimiyle “normal” faktörlerden hangisinden yoksun olduklarını belirleyebilmektir.

Böylelikle, toplumsal düzenin “normal” faktörleri öne çıkarılmakta, sorunsallaştırılmakta ve kurumsallaştırılmaktadır. Bu “normal” faktörlerden herhangi birine sahip olmayanlar çeşitli tanımlarla “ötekileştirilerek” etiketlenmekte ve bu durumun nasıl çözüleceği sorusu “durumu yaratan koşulların düzeltilmesi” yanıtıyla açıklanmaktadır (Bauman, 1996, s. 55-56).

Burada sosyal kontrol kavramı, sapma veya suç olarak adlandırılan normatif ihlallere karşı düzenlenmiş ve kalıplaşmış tepkilerin verilmesiyle ilişkilidir. 1960’ların ortalarında yeni sapma teorileri olarak değerlendirilen etiketleme teorilerinin kriminoloji alanındaki yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu anlayış, sosyal yaşamın tüm alanlarını içerisine alan bir sosyal kontrol anlayışıdır. Sosyal kontrolün uygulandığı alanlar, artık toplumun en küçük birimlerine yayılmıştır. Eğitim, psikiyatri ve refah düzenlemelerinin hepsi birer sosyal kontrol mekanizması olarak düşünölmeye başlanmıştır (Cohen, 1994, s. 65). Kısaca, sosyal kontrol artık başkalarının davranışlarının manipölasyonu olarak tanımlanmaktadır. Kavram, çıkar gruplarının, elitlerin, bürokratların ve ahlak girişimcilerinin, kısacası gücü elinde bulunduranların kendi çıkarları, ideolojileri ve yargıları doğrultusunda işletilmeye başlamıştır. Bu anlayış, Lemert’in “Sosyal Patoloji” (Social Pathology) (1951) çalışmasında belirttiği, sosyal kontrolün sapmayı yarattığı düşüncesinin nedenlerini açıklamaktadır. Sosyal kontrol artık gücü elinde bulunduranların konumlarını sürdürmek için giriştikleri grup mücadelelerinde kendini gösterir. Açıkçası sosyal kontrol, egemenlik için girişilen güç mücadelelerinin bir parçası olmuştur. Bu dönemlerde sosyal kontrol; çıkar grupları, elitler, bürokratlar ve moral girişimciler tarafından savunulan, “politik ya da moral teşebbüs” olarak karakterize edilmektedir. Yaklaşım, etik kavramların politik kararlar ve süreçler sonucunda oluştuğunu göstermiştir (Sumner, 1997a, s. 28-30).

Anlaşılabacağı gibi, modernite getirmek istediği düzen ve ilerleme anlayışıyla yeni kontrol mekanizmalarına ihtiyaç duymuştur ve bu süreçte en etkili biçimde kullandığı sosyal kontrol mekanizması da “etiketleme” ya da günümüz kavramsallaştırmasıyla “ötekileştirme” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireylerin günlük söylemlerine dikkat ettiğimizde, genellikle kendilerinin farklı ve güçlü olduğunu belirtmek istediklerinde karşısındaki kişileri şu ya da bu şekilde etiketlediklerini ve onları “ötekileştirdiklerini” görebiliriz. Bu noktada etiketleme kavramının “teпки” boyutuyla değerlendirilmesi faydalı olabilir. “Ötekileştirme”nin mantığı, ötekine duyulan tepki olarak ortaya konulabilirse, ötekinin kontrol edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir şekilde öteki olarak görölen kişiler ‘normal’ insanların altında bir sınıf olarak görölmektedir. Bauman (1996, s. 57), modern dönemde ötekilerin kontrol edilmesinde gözetlenebilir hale getirilmeleri gerekliliğini vurgular. Yasa koyucular tarafından, bu yönde geliştirilen mekanizma ise doğrudan bedene yönelik bir müdahale olan “damgalamak”tır². Doğrudan bedene yönelik damgalamadan, entelektüel boyuta uzanan mekanizmalar değerlendirildiğinde, toplum içinde bireyin kendi kimliğini inşa etmesinde

---

² Bunun ilk örneği 17. yüzyılın ilk çeyreğinde toplumsal düzen sorunları yaratan kişiler için çıkarılmış olan şu yasada görölebilir: “deriye ve ete o şekilde dağlanıp, işlenmeli ki ‘R’ (rouge) harfi görölsün ve böyle bir alçağın üzerinde yaşama boyunca sürekli bir işaret olarak kalsın.” (Bauman, 1996, s. 57)

“öteki”ne karşıt bir imgeden yola çıkması anlamlıdır. Bu noktada Szasz (2007) ve Bauman (1996, s.27)’in her ikisi de toplum tarafından ötekileştirilenlerle toplumun birbirine bağımlı olduğu gerçeğine dikkat çekerler. Toplum kendini doğrulamak için ötekine bağımlıdır. Wagner (1996, s. 88)’e göre burada “özerk insan” anlayışına dayalı liberal toplum projesinden hareket eden modernitenin kendisini sınırlandırdığını görebiliyoruz. Birey, toplum içerisinde kendini, bir başkasını “dışlayarak”, “etiketleyerek” gerçekleştirebilmektedir. Dolayısıyla istedikleri her türlü davranışı sergilemekte özgür olan bireylerin düzeni bozacak davranışlarının engellenmesinde uygulanacak yaptırımların verimliliği devlet ve hukukun işleyişiyle ilgilidir (Wagner, 1996, s. 68). Bir diğer sınırlandırıcı ise özgürlük ve özerklik anlayışına dayalı olarak gelişen ve istenmeyen toplumsal fenomenlerin dışsallaştırılmasıdır ki kanımızca etiketleme bu süreçte de rol oynamaktadır.

Bir anlamda modern devlet düzen kurmak adına tekbiçimliliği işlevsel kılmaktadır. Ulus devlet, ulusal birliği sağlamak ve bölünmeleri azaltmaya çalışmak amacıyla etnik, dinsel, linguistik ve kültürel homojenliği teşvik eder görünmektedir (Bauman, 2003, s. 88).

Anlaşılabileceği üzere modernitenin evrenselci projesi, ilerleme, rasyonelleşme ve düzenin korunması adına sınırlandırmalar getirmeye ihtiyaç duymuştur. Bu sınırlandırmalar, ötekinin inşa edilmesi yani ortak zaman-mekan düzleminden dışlanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Modernist bakış açısı ötekini, kendisinden aşağı ve aslında geçici ve gayri meşru statüde yer alanlar olarak tanımlamaktadır. Ötekiler, büyük bir bölümü alt sınıf üyelerinden, kadınlardan ve akıl hastaları ile suçlulardan oluşmaktadır. Modernitenin gelişimiyle ve modern devletin egemen olmaya başlamasıyla öteki kategorisine girenlerin tamamı, toplumsal düzen için farklı boyutlarda tehdit olarak görülmeye başlamıştır.

Devlet, “toplumsal düzeni bozan ve tehdit eden herkes” olarak tanımladığı yabancılara ve yabancı olana karşı yürüttüğü savaşta iki strateji kullanmıştır. Bunlardan ilki; farklılıkları benzer kılan, düzeni besleyen değerler dışında kalan tüm gelenekleri yasaklayan asimilasyon stratejisidir. Diğeri de yabancıları düzenli dünyanın dışına sürerek ve gerekli şeylerden mahrum bırakarak onları dışarıya atan dışlama stratejisidir (Bauman, 2000, s. 31).

Modern çağda yabancılara uygulanan stratejilerin amaçlarından farklı olmayan bir başka uygulama da suçluları olduğu kadar yaşlıları, çalışmayanları, herhangi bir nedenle çalışmak istemeyenleri *kapatmaktır*. Kapatma kurumları modern çağda toplum düzenini korumayı hedeflemektedir. Foucault (2000, s. 12), bu kurumların işlevlerini, “ekonomik kriz anında aç kalan kesimin başkaldırısını engellemek ve buna karşı önlem almak, krizden sonra kapatılmış olanların ucuz ve denetlenebilir bir işgücü oluşturmasını sağlamak” olarak iki başlık altında toplamaktadır. Üreticiler tarafından ihtiyaç duyulmayan bu nüfusu kapatarak dışlama, gözden uzak tutma düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Bauman’ın (1999, s.121) ifadesiyle cezaevleri günümüzdeki mevcut koşullarda ihtiyaç duyulmayan nüfusu istihdam etme gibi bir misyona sahiptir.

Zaman içinde sosyal kontrolün anlamının içeriği değişmiştir. Modern çağın geçirdiği değişim hızının, değişim alanlarının ve kurumların doğasının değişmesiyle birlikte değişen içerik farklı sosyal kontrol stratejilerinin uygulanmasını gerektirmiştir. Toplumun

tüm üyeleri örgütleyici ve disiplin altına alıcı kurumlara tam anlamıyla dahil edilirken toplumun genelinden dışlanan suçlular, düşkünler vb. de kendilerini ıslah edecekleri bir kurum içerisine dahil edilmekteydiler. Hapishaneler, düşkünler evi, darülacezeler, hastaneler ve akıl hastaneleri gibi kurumların asıl amacı bireylerin sahip oldukları kimliklerinden kurtulmalarını sağlayarak, yeniden bir kimlik inşası gerçekleştirmektir. Etiketleme teorisi açısından önemli bir isim olan Erving Goffman (1961), “bütünleştirici kurum”³ olarak adlandırdığı bu kurumların benliğin dönüştürülmesi sürecinde nasıl bir işleve sahip olduklarını “Asylums” adlı çalışmasında açıkça göstermiştir. Burada sorun; radikal bir biçimde değişen toplumsal koşullar temelinde ortaya çıkan sorunlara çözüm getirebilmek ve bunları kontrol altına alabilmek amacıyla sosyal kontrol mekanizmalarını yeniden düzenlemektir.

Düzenin denetimi ve yeniden üretimi sorununun bir gözetim sorunu olarak tanımlanmasında sadece gözetim etkinliği şekil değiştirmiştir. Artık gözetim etkinliği geleneksel toplumdaki karşılıklı oluş biçimini yitirmiştir ve yeni kurumlar dizisinin denetim asimetrisi üzerine oturtulmuştur. Geleneksel toplumlarda birbirlerini tanıyan bireylerin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde uyguladıkları denetim, sınırların kalkması ve yabancıların hareketliliğinin artmasıyla işlemez hale gelmiş ve yeni bir gözetim mekanizmasına ihtiyaç duyulmuştur. Artan hareketlilik sonucu uygulanan gözetim tekniği kendisinden etkilenenleri izleyenler ve izlenenler olarak iki kesime ayırmıştır.

Gözetim etkinliğinde meydana gelen bu değişim ile modern toplumun bütün üyelerinin yaşam biçimleri sıkı bir denetim altına alınarak, istenilen standartlar sağlanmaktadır ve toplumsal düzen korunmaktadır. İktidar aracılığıyla gözetim altında tutulan bireyler arasındaki farklılıklar aynı davranışsal rutini sergilemeleri sağlanarak ortadan kaldırılmakta ve bireyler niceliksel olarak ölçülebilen kategoriler içerisine yerleştirilerek nesneleştirilmektedir. Bauman (2000, s. 61), nesneleştirilmiş bu kategorilere örnek olarak, tehlikeli ya da tehlikeli olmayan suçlular, akıl hastaları, akıllı ve geri zekalı insanlar gibi sınıflandırmaları verir.

Değişen gözetim etkinliğinin görevi, insanın davranış örüntülerinin yeniden şekillendirilmesinden başka bir şey değildir.

Gözetim etkinliğinin şekil değiştirmesiyle ortaya çıkan kapatma kurumları, etiketleme ve etkileşim teorilerinin dikkat çektikleri bir sosyal kontrol mekanizmasıdır. Toplumun tüm üyeleri mevcut kurumlar içerisine (eğitim, psikiyatri, hapishane vb.) alınarak, ilerleme ve düzeni sağlama adına, modern devletin istekleri doğrultusunda yeni bir kimlik inşasına tabi tutulmaktadırlar. Toplumun genel değer ve normlarından uzak, kendi değer ve normları doğrultusunda yaşayan bireyler “suçlu” ya da “marjinal” olarak etiketlenerek, tedavi edici ya da düzenleyici olarak tanımlanan bu kurumlara yerleştirilmekte ve problemliler olarak tanımlanan benlikleri dönüşüme tabi tutulmaktadır.

Tüm bu anlatılanlar temelinde söylenebilir ki; modernitenin düzeni sağlama ve kaosu önleme amacıyla işletmiş olduğu sosyal kontrol mekanizmaları, artık toplumun tüm

---

³ Goffman’ın “total institution” kavramı daha önce Türkçe’ye tam kurum ve kapsayıcı kurum olarak çevrilmiştir.

üyelerini modern kurumlara dahil ederek işletilmektedir. Yani modern toplumun dahil edici bir niteliği vardır.

Modern devlet, tüm nüfusu aynı değer ve normları paylaşan bununla birlikte kendisine tanınan hakları sonuna kadar kullanmasına izin verdiği bir vatandaşlık anlayışı içerisine dahil etme çabasıdadır. Bu vatandaşlık anlayışı ilerleme fikri temelinde, birlikte hareket edecek bireylerin sosyal eşitliğinin sağlanmasını içermektedir. Ayrıca devlet, mevcut düzenin toplumun her üyesi tarafından olumlu olarak algılanmasını sağlayarak, izlediği politikaların, kurumlarının ve yasal sisteminin sorgulanmadan kabul edilmesini teminat altına almaktadır. Rasyonel uyumlu olarak değerlendirilen ve tüm değerleri kendi istekleriyle benimseyen vatandaşlar dışında kalan herkes “sapmış” olarak nitelendirilmektedir. Devlet “sapmış” olarak etiketlediği bu bireyleri toplum içerisindeki boşluklardan yararlanarak asimile etme çabasıdadır (Young, 1999, s. 4).

Bu temellerden hareketle, dahil edici (inclusive) olarak değerlendirilen toplum tipi olan modern toplumda “sapmış” olarak tanımlanan “diğerleri” ne nefret edilmesi gereken ne de toplumun geneline benzemesi gereken dışsal düşmanlar olarak görülürler. Modernist bakış açısından “sapmış diğerleri” toplumun genelinin kabul ettiği maddi ve manevi değerlerden ve duyarlılıktan yoksun bireyler olarak tanımlanmaktadır.

Düzeni bozacağı düşünülen herşey, ilerlemenin önündeki engeller olarak görülen tüm sosyal problemler, sosyal kontrolü gerekli hale getirmektedir. Bu nedenle, düzen kavramı sosyal kontrol kavramıyla birebir ilişkilidir. Sosyal kontrolün esas niteliği “kontrol” sağlamaktan çok sosyal bir “düzen” sağlamaktır. Bu bağlamda, sosyal kontrol kavramının bir *süreci* ifade ettiği söylenebilir (Sumner, 1997a, s. 17).

Sosyal kontrol modern sosyal yaşamın her alanına yayılmıştır. Aile yaşamı, eğitim, refah, beden, pazar (ticaret), toplumsal cinsiyet, cinsiyet ve kitle kültürü alanlarına nüfuz eden bir sosyal kontrol anlayışının varlığı söz konusudur (Sumner, 1997a, s. 31). Terapatik alanın gelişmesi ve bunun diğer güç/bilgi türlerini ele alan alanlara yayılması sosyal kontrol alanında büyük önem taşır. Baskının yer aldığı terapatik sistemlerden (gönülsüz bir şekilde hastaneye yatırılma, hap bağımlılarının zorunlu tedavisi vb.) farklı yeni terapatik kategoriler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yeni kategoriler cinsel sapma, aile içi şiddet, öğrenme bozukluğu (yetersizliği), yeme düzensizliği alanlarındadır. İleri Batı toplumlarında bu, sapmanın “normalleştirilmesi” ve sonuçta sosyal kontrolün yeni biçimlerinin ortaya çıkışı için temel alandır (Cohen, 1994, s. 69).

Sosyal Kontrolün Değişen Yüzü

20. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyal kontrol Amerikan sosyal demokrasininin politik projesiyle ilişkilidir ve sosyal kontrolü uygulayan grup liberal burjuva sınıfıdır (Sumner, 1997a, s. 13–17). Özellikle Chicago Ekolü sosyologlarının çalışmalarının ekseninin farklı kültürlerden ve farklı bireylerden oluşmuş çoğulcu toplumu entegre etme gayretleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca Sumner tarafından bu ideal 20. yüzyıl liberal çoğulculuğunun klasik problemi olarak değerlendirilmiştir. Sumner bu dönemde sosyal kontrol uygulamalarını, kaostan uzak toplumların yaratılmasında özgün bir halk katılımına yönelik pratik bir plan olarak değerlendirir ve 1930 krizinden sonra ise oldukça yıkıcı nitelik

taşıyan ve çelişkiler içeren kapitalizmi kurtarmaya yönelik zekice bir çaba olarak görür. Sosyal kontrolün başlangıçtan itibaren iletişimi, demokratik söylemi, anlamlı ilişkileri ve katılımı gerçekleştirdiğini ve aynı zamanda kapitalizmin sürmesini, devletin gücünün ve kültürel heterojenliğin her yerde olduğunu savunan politik bir proje olduğunu söyleyen Sumner (1997b), 1960'lardan itibaren sosyal kontrolün uygulanması ile sonuçlanan sosyal demokratik toplumu hayal etmenin güç olduğunu belirtir.

Sosyal kontrol konusunda daha eleştirel görüşleri olan Scheerer ve Hess (1997, s. 109–112) politik bir proje olarak, mükemmel bir sosyal kontrol sisteminin tarihin hiçbir döneminde olmadığını belirtirler ve bir anlamda bunun olumlu olduğunu söylerler. Sosyal kontrolün mükemmel olmaması bir bakıma bireysel özgürlüğün devamı için istendik bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca mükemmel şekilde uygulanan sosyal kontrolün olmasının nedenleri onlara göre, insanın belirlenemez yapısıdır. Bireylerin öğrendiklerini yeni bağlamlarda kurgulayabilmeleri ve dolayısıyla eski unsurlardan yeni olasılıklar içeren yeni koşullar yaratmalarıyla birlikte normatif beklentileri ihlal etmeleri ve yeni eylemler lehine içselleştirilen değerleri nötr hale getirme özgürlüğüne sahip olmaları her zaman mümkündür. Benzer şekilde, egemen gücün diğerlerinin inanç ve eylemlerini değiştirme çabaları, kişiler içselleştirdikleri normlara inatçı bir şekilde bağlı kaldığında ve en sert kontrol tedbirlerine direnç gösterdiğinde başarısız olabilir. Kontrol çabalarının sonuçlarının öngörülememesinin bir diğer nedeni de bireyin içinde yer aldığı sosyal ilişki ağlarının çokluğudur. Günümüz toplumlarında, bireye farklı alternatifler arasından seçim yapma olanağı sunulmaktadır. Yasal sistem tüm boyutlarının meşru olduğunu iddia etse de yasal statüler nedeniyle “sivil itaatsizliğin meşruluğunu” iddia eden grupların sayısı artmaktadır. Normatif sistemler arasındaki bir başka çelişki de çoğunlukla bireyin çocuklukta ve ergenlikte içselleştirdiği norm ve değerler, kişinin dahil olduğu referans gruplarının oluşturduğu beklentilerle çatıştığında meydana gelir. Yaygın görüşün aksine, erken dönemde kazanılan iç kontroller, bireyin nötrleştirme teknikleri yoluyla kolaylıkla etkisiz hale getirilebilir.

Scheerer ve Hess'in sosyal kontrol çalışmaları ile ilgili olarak yazdıkları makalede ileri sürdükleri argümanlar Goffman'ın *Asylums* (1961) (*Akıl Hastaneleri*) çalışmasında ileri sürdüğü argümanlarla örtüşmektedir. Goffman bireylerin yaşamlarını çeşitli kurumsal sınırlamalar bağlamında geçirdiğini ve benliğin oluşmasında bu kurumsal çevrenin etkisi olduğunu belirtir. Bu bağlamda ona göre, benlik sabit bir kimlik değildir; okul, aile, gibi dış kurumsal yapıların sınırlamaları içinde gelişir. Goffman aslında her insanın sapma davranışında bulunabileceğini belirtmektedir. Burada sapma davranışı gösteren kişilerin gösterdiği performans aslında örgütlü birliğin bozulmuş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Goffman çalışmasında bütüncül kurumların benliği dönüştürme çabalarına karşı hastane sakinlerinin özerklik ve saygınlık duygularını korumak amacıyla kurdukları çeşitli oyunlar ve hileler olduğunu belirtir. Tüm bu oyunlar ve hileler sosyal kontrol uygulamalarının her zaman istendik şekilde yürütülemediğini göstermektedir.

Scott (1995) “Direniş Sanatları” çalışmasında iktidara karşı geliştirilen tutumları ele alırken Goffman'ın belirttiği görüşlerle örtüşen savlar ileri sürmüştür. Scott, iktidara boyun eğmek zorunda olan bireylerin boyun eğer gibi görünürken bile kendilerini koruyacak stratejiler geliştirmekte olduklarını gösteren örnekler sunmaktadır. Goffman'ın

akıl hastanesi sakinlerinin geliştirdiklerini söylediği oyunlar/hileler Scott tarafından gizli senaryolar olarak tanımlanmıştır. Scott (1995, s. 77)'a göre tahakküm ilişkileri aynı zamanda direniş ilişkileridir. Tahakküm bir kez kurulduktan sonra, kendi momentinde kalmaz, çoğu durumda iktidar uygulamalarına maruz kalanlar açıkça ya da dolaylı olarak iktidarı temsil edenlere karşı tepkilerini yöneltirler.

Bu direnişler temelinde ve yaşanan toplumsal değişmeler dolayısıyla sosyal kontrol çalışmalarının ekseninin de değiştiğini söylemek mümkündür. Medya, kültürel ve politik hareketler, yeni demokratikleşme, zaman ve uzamın ayrılması, modern çağın harekete geçirdiği değişim hızının çarpıcı bir biçimde farklı olması gibi gelişmeler sosyal kontrol anlayışının bir krizle karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

Küreselleşmeyle birlikte ulus devletin geleceği tartışılmaya başlanmıştır. Ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşadığımız bu süreç, toplumsal ilişkilerde ve iktidar yapılarında dönüşüme yol açmıştır. Modernliğin örgütlenmesi sürecinde güçlenen devlet egemenliği söylemi bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. 1970'lerin ortalarından başlayarak işsizlik artmakta, kar ve yatırım düşüşü ile birlikte ulusal gelirlerde düşme yaşanmaktadır. Sendikaların yıpranması ve kolektif yukarı sosyal hareketin kademeli olarak durması söz konusu olmuştur (Hirst, 2000, s. 279-280). 1970 sonrası yaşanan gelişmelerle liberal ve neo-liberal tezler güç kazanmıştır. Teknolojik ve idari ilerlemenin ölçütü işgücünü azaltmak, çalışan sayısını düşürmek üzerine temellenmektedir. Bunun sonucunda devlet artık sosyal kontrol devleti değildir ve devlet kavramı da sosyal kontrol kavramıyla karşılaştırıldığında ideolojik bir kavram değildir. Devletin son iki yüzyıldır sosyal kontrolü ve toplum düzenini sağlayan ceza adalet kurumları, 1945'ten itibaren ciddi dönüşümler geçirmişlerdir. Devlet, sosyal kontrolün gelişmiş türlerini kullanmamakta ve adalet kurumlarının suç/sosyal kontrol alanındaki hakimiyeti yerini devletin gölgesinde gelişen ve devlet tarafından güvenlik konusunda bir partner olarak görülen özel güvenlik sektörüne bırakmaktadır. Dolayısıyla suç kontrolü alanının genişlediği, geleneksel adalet kurumlarının kullandıklarından farklı teknik ve stratejiler kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Garland, 2001, s. 1). Bu bağlamda sosyal kontrol, Sumner (1997a)'ın da dediği gibi sadece liberal ideolojinin kullandığı politik bir araç haline gelmiştir.

Serbest pazarın tüm sorunları çözme gücüne ilişkin egemen ideoloji çerçevesinde, Bauman (2003)'ın da ifade ettiği gibi, devletin yetki alanları ekonomik alanla sınırlanmıştır. Tabii ki hala devletin sorumluluğunda bir 'resmi' sosyal kontrol vardır ve öte yandan da 'gayri resmi' olan ve kendini korumada devletten bağımsız sivil toplumun kurallarının hâkim olduğu bir sosyal kontrol anlayışı vardır. Ancak formel ya da informal kontrol süreçleri arasındaki ayırım bulanıklaşmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devletin informal kontrolden daha fazla yararlanması yönünde politikalar geliştirilmeye başlanmıştır (Cohen, 1996, s. 396-411).

Bu bağlamda suç oranlarındaki artış daha çok informal sosyal kontrolün etkisini yitirmesiyle ilişkili olarak ele alınmaktadır. Sapmayı kontrol etmenin yeni bir şekli olarak informal kontrol hapsederek cezalandırmaya bir alternatif olarak teşvik edilmektedir. Bu konu özellikle günümüz modern toplumlarının en önemli toplumsal sorunlarından biri olan suç problemiyle mücadelede kullanılan yeni kontrol ideolojisinin informal kontrol mekanizmalarının kullanılması olduğunu göstermektedir. Ancak informal kontrolün ön

plana çıkarılmasının da açıkça görülen olumsuz sonuçları olmaktadır. İnfornel kontrol mekanizmalarının işletilmesi farklı birey ve gruplar tarafından gerçekleştirileceğinden aynı sapma davranışına farklı yaptırımların uygulanmasına yol açacaktır. Ayrıca hapsedmeye alternatif olarak savunulan infornel kontrol uygulamada müdahalesizliğe yol açabileceği gibi, yeni uygulanacak olan müdahale biçimleri yerini almayı planladıkları sistemin aynı baskıcı özelliklerini toplum içinde yaratabilecektir.

Devletin sosyal kontrol uygulamadaki etkinliğinin azaldığının bir diğer göstergesi yasal düzen ve kurumsallaştırılan politika yoluyla sosyal kontrolün etkili ve uygun olup olmadığı sorusunun tartışılıyor olmasıdır. 20. yüzyılda devlet ve sosyal kontrol arasındaki bağın gittikçe zayıfladığı ve kavramın politik güvenilirliğini kaybettiğine ilişkin görüşler ileri sürülmüştür. Sumner (1997a)'ın da ifade ettiği gibi sosyal kontrol kavramı daha az yapısal daha çok sosyal psikolojik bir anlam kazanmıştır. Sosyal kontrol çalışmalarında öne çıkan sosyal psikolojik bakış, daha çok bireyin sosyal düzene katılmada istekli olup olmadığını ve bireyin kuralları/rolleri öğrenen ve içselleştiren bir aktör olarak durumunu değerlendirmektedir. 1990'larda sosyal kontrol kavramı iki büyük problemle karşı karşıyadır. Bunlardan ilki sosyal kontrolün doğası ile ilgilidir. Daha az tartışılan ikinci problem ise, "sosyal"ın karakteridir. Sumner (1997a), 1980'lerin sonuna kadar kontrol problemlerinin, genellikle hukuk ve düzenleme üzerine odaklandığını ancak şimdi sosyal kontrolün doğasının kolayca değişmediğinin anlaşıldığını ve sosyal kontrol kavramının yeniden formüle edilmesi gerçeği ile karşı karşıya olduğumuzu belirtir. Ona göre, başlangıçtan itibaren sosyal kontrol, sosyal disiplinle ilgilidir ve sosyal kontrolün temel aldığı değerler bellidir. Ancak sosyal kontrolün ne için olduğu konusu yeterince tartışılmamıştır.

Sonuç

Kapitalizmin doğasındaki değişimler ve refah alanında zamanla devletin rolünde meydana gelen nicel ve nitel değişimler, sonrasında refah devletinin mali kriz içine girmesi kontrol ideolojisinin de değişimini getirmiştir. Çağdaş yaşamın ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarında gözlemlenen, yeni dünya düzensizliği, iş alanında yaşanan esnek uzmanlaşma⁴, refah ve sağlık alanlarındaki belirsizliklerle beraber yaşanan gelişmeler sosyal kontrole ilişkin düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Sosyal kontrol uygulamalarının seyrini değiştiren bir diğer unsur da büyük oranda gözardı edilen teknolojik önlemenin ön plana çıkmış olması olarak ifade edilebilir. Teknolojik önleme araçları kamu ya da özel binaların mimarisinin değişmesine yol açarak ve "savunabilir alan"lar yaratarak, istenmeyen davranışların ya da davranışsal etkilerin oluşmasına olanak vermeyerek sosyal kontrolün sağlanması işlevi gösterirler. Ayrıca, yeni iş yönetimi anlayışında da benzer aktif sosyal kontrol araçlarının kullanılması, insan teknolojisinin yerini insansız teknolojinin alması ile birlikte insanlar üzerinde denetimin sağlanmasına yol açabilmektedir.

---

⁴ Esnek uzmanlaşma kavramı Richard Sennett tarafından atfedilen anlam çerçevesinde kullanılmaktadır. Yüksek teknolojiyle uyum halinde olan küçük çalışma gruplarıyla çalışmanın esas olduğu bir uzmanlaşmaya geçiş olduğu varsayılmaktadır (Sennett, 2005, s. 47-49).

Gelişen bilgi teknolojisi, çevresel kirlenme tehdidi gibi ortaya çıkan çok sayıda durumu kontrol etmeye yönelik ayrıntılı yasaların geliştirilmesi, yasaların sürekli olarak yapısının değişmesi, formel kontrole ilişkin kuralların uygulanmasını belirsizleştirirken aynı zamanda da yasaların bilebilirliğini azaltmıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan sorun sadece yasaların daha karmaşık hale gelmesi değil tüm bu değişmelere bireylerin nasıl uyum sağlayacağıdır. Batı toplumlarının daha heterojen hale gelmesi ve özellikle büyük kentlerde farklı etnik grupların ve farklı yaşam tarzlarını sürdüren grupların varlığı sosyal kontrolün nasıl sağlanacağını belirsizleştiren bir duruma yol açmaktadır. Dar kapsamlı kamusal moralite dışında gruplar kendi standartlarını oluşturmaktadır. Dış ve iç sosyal kontroller arasındaki dengenin odağı ve ana noktası içsel sosyal kontrollere yönelmiştir. Özne kendisini giderek hem toplumsal rollerden kurtulma hem toplumsal ve kültürel kimlik olarak görmek istemekte ve akılcılıkla hem diyoloğa hem de çatışmaya girmektedir (Hirst, 2000, s.279-280).

Ayrıca postmodern/geç modern olarak nitelenen günümüz dünyasında her biri görece özerk pratikler dizisi tarafından üretilen sınırsız sayıda düzen modeli olduğu anlayışı, tek bir sosyal kontrol modelinin uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır. Her bir düzen modeli kendi anlamlılığı ve ona ilişkin alışkanlıklar temelinde incelenebilirken aynı zamanda da tek bir düzenin varlığını reddeder görünmektedir. Bu bağlamda da merkezi sosyal kontrol uygulamalarının geçerliliğini yitirmiş gibi görünerek, iç sosyal kontrolü geliştirecek yöntemlerin üretilmesiyle sosyal varlığını sürdürmeye devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akal, C. (2000) *Devlet kuramları*, Ankara:Dost Yayınları.
- Althusser, L. (1994) *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*, İstanbul : İletişim.
- Bauman, Z. (1996) *Yasa koyucular ile yorumcular*, (Çev. T. Birkan) İstanbul:Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (1999) *Küreselleşmenin toplumsal sonuçları*, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000) *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*, (Çev. İ. Türkmen), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003) *Modernlik ve müphemlik*, (Çev. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bröckling, U. (2001) *Disiplin: Askeri itaat üretiminin sosyolojisi ve tarihi*, (Çev. V. Atayman), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cohen, S. (1994) Social control and the politics of reconstruction. In D. Nelken (Ed.), *The futures of criminology* (ss. 63-88), London: Sage Publications.
- Cohen, S. (1996) The punitive city. In J. Muncie, E. Mclaughlin ve M. Langan (Eds.), *Criminological perspectives: A reader* (ss. 399-412), London: Sage Publications.
- Dumont, L. (2000) Bireycilik üzerine denemeler: Doğu. XIII. yüzyıldan başlayarak siyaset kategorisi ve devlet, (Çev. C. B. Akal), *Devlet kuramı* (ss. 141-176), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Edwards R. A. (1998) *Regulation and repression* , Sydney:Allen &.Unwin.

- Foucault, M. (2000) *Özne ve iktidar*, (Çev. I. Ergüden ve O. Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2002) *İktidarın gözü*, (Çev. F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2003) *Hapishanenin doğuşu*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Gallegher, J. B. ve Joseph, A. (1988). *Social problems issues opinions and solutions*, New York: McGraw-Hill.
- Garland, D.(2001) *The culture of control*. Chicago: The University of Chicago Press
- Giddens, A. (1998) *Modernliğin sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), İkinci Basım, 1992, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (1961) *Asylums*, New York: Doubleday and Comp. Inc.
- Hirst, P. (2000) Statism, pluralism and social control *British Journal of Criminology*, 40, 279-295.
- Jeanniere, A. (2000) Modernite nedir? (Çev. N. Tural). In M. Küçük (Ed.) *Modernite versus postmodernite* (pp. 95- 107), Ankara: Vadi Yayınları.
- Keskin, F. (1999) Söylem, arkeoloji ve iktidar. *Doğu-Batı*, 9, 15-22.
- Kumar, K. (1999) *Sanayi sonrası toplumdaki post-modern topluma çağdaş dünyanın yeni kuramları*, (1995) (Çev. M. Küçük). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Lemert, E. M. (1951) *Social pathology*, New York: McGraw-Hill.
- Özcan, T. (2001) *Hukuk sosyolojisine giriş*, İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Özlem, D. (2001) Hukuk devletini sosyal devlet içinde düşünmek, *Doğu Batı*, Aralık -01: 9-23.
- Scheerer S. ve Hess, H. (1997) Social control: a defence and reformulation. In R. Bergalli ve C. Sumner (Eds.), *Social control and political order*, London: Sage Publication (ss. 96-130).
- Scott, J. (1995.) *Direnış sanatları*, (Çev. A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2005) *Karakter aşınması yeni kapitalizmde işin kişilik üzerine etkileri*, (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sumner, C. (1997a) Social control: The history and politics of a central concept in anglo-american sociology. In R. Bergalli ve C. Sumner (Eds.), *Social control and political order* (ss. 1-33), London: Sage Publication.
- Sumner, C. (1997b) The decline of social control and the rise of vocabularies of struggle. In R. Bergalli ve C. Sumner (Ed.), *Social control and political order* (ss. 131-150), London: Sage Publication.
- Szasz, T. (2007) *Deliliğin imalatı*, (Çev. G. Genç). İstanbul: Yerdeniz Yayınları.
- Wagner, P. (1996) *Modernliğin sosyolojisi: Özgürlük ve cezalandırma*, (Çev. M. Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Weber, M. (1995) *Toplumsal örgütlenme kuramı*, (Çev. Ö. Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Young, J. (1999). *The exclusive society*. London: Sage Publication.